

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 8/4 2019 s. 2036-2056, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

DEYİŞBİLİMSSEL ÇÖZÜMLEME YÖNTEMİ İŞİĞİNDA DÂRENDEVÎ HULÛSÎ EFENDİ DÎVÂNI

Hulusi EREN*

Geliş Tarihi: Haziran, 2019

Kabul Tarihi: Eylül, 2019

Öz

Yazınsal eserlerin malzemesi olan söz, kastedilen anlamı birden fazla biçimde dile getirebilme imkânı sunar. Böylece sözle birlikte anlamın da zihne ulaşması amaçlanır. Bir tür yazınsal eser olan şiirde, sözcük seçimi ve dizimi şairlerin üsluplarıyla şekillenerek okuyucuya sunulur. Bu bağlamda divan şairleri de tahayyüllerindeki manayı, özgünlüğü elden bırakmadan estetik bir dille sözcüklere dökmeye gayret ederler. Söz konusu durum, divan şiiri örneklerini incelerken biçimsel söylemdeki özneliği de ele almayı gerektirir. Ancak öteden beri tek yönlü bakış açısıyla genellikle anlam yönünün incelenmesi, divan şiiri örneklerinin şekil ve yapı yönünün göz ardı edilmesine neden olmuştur. Klasik şairlerin yazdıkları manzumeler ve üslupları deyişbilimsel açıdan detaylı bir şekilde incelendiğinde, onların “nasıl söyledikleri” de ön plana çıkarılmış olur. Zira deyişbilimin sözbilimsel ve anlambilimsel özellikleri ile klasik edebiyatın edebî sanatları arasındaki yakınlık ve benzerlik dikkat çeker. Yine divan şiirindeki kimi kurgusal yinelemelerin de deyişbilimdeki biçimbirimsel yinelemelere karşılık geldiği görülür. Bu çalışmada, klasik şiirin XX. yüzyıldaki temsilcilerinden Dârendevî Hulûsî Efendi'nin *Dîvânı*'ndaki manzumeler deyişbilimsel açıdan incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Deyişbilim, Divan Şiiri, Dârendevî Hulûsî Efendi Dîvânı.

DÎVÂN OF DÂRENDEVÎ HULÛSÎ EFENDİ IN LIGHT OF PHRASEOLOGICAL ANALYSIS METHOD

Abstract

The word, which is the material of literary works, offers the opportunity to express the meaning in more than one way. In this way, making also the meaning reach the mind together with the word is intended. In poetry, which is a kind of literary work, word selection and syntax are presented to the reader being shaped by poets' styles. In this context, divan poets also try to put the meaning in their imagination into words in an aesthetic language without leaving originality. This situation requires the consideration of subjectivity in formal discourse when examining examples of divan poetry. However, the examination of generally the meaning from a one-way perspective has caused the shape and structure of divan poetry to be ignored. When the verses and styles written by classical poets are examined in detail phraseologically, how they say/express is also highlighted. The reason is that the similarity between the syntactic and semantic features of phraseology and

* Dr. Öğr. Üyesi; Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hulusieren@gmail.com

the literary arts of classical literature draw attention. It is also seen that some fictional iterations in divan poetry correspond to the morphemic iterations in phraseology. In this study, the verses in Dîvân of Dârendevî Hulûsî Efendi, one of the representatives of the twentieth century classical poetry, will be examined in terms of phraseology.

Keywords: Stylistics, Divan Poetry, Dârendevî Hulûsî Efendi's Dîvân.

Giriş

Deyişbilim, yazınsallığın geçmişini inceleyen ve edebî eserlerdeki dil kullanımlarını araştıran bir bilim dalı olarak Batı'da ilk kez 'Sözbilim' (Rhetoric) alanında başlamıştır. Zamanla 'Stylistics' çalışmalarının ağırlık kazanmasıyla öne çıkmış ve gelişmiştir. Edebî eserlerin yazınsallık değeri, deyişbilimsel incelemeyle değerlendirildiğinde dört unsur göz önünde bulundurulur: Kurgu ve dilin kullanımı bakımından 'koşutluk' ve 'yineleme' ile anlam ve duygu bakımından 'önceleme' ve 'sapma'. Divan şiiri de sözü doğru, açık ve hâlin gereğine uygun olarak en güzel şekilde ifade etmeyi gerektiren Belâgat ilmini esas almaktadır. Bu açıdan kastedilen mananın birden fazla biçimde dile getirilme imkânı sözle elde edilebilirken anlam, bu çoğulluk arasından kendine en uygun olanı seçer. Hitaptaki sesin anlamla birlikte algılanıp muhatabın zihnine ulaşması beklenir. Böylelikle de edebî bir eserin okuyucuda bırakacağı etkinin en üst seviyede olması amaçlanır. Divan şairlerinin bu amaçla yazdıkları şiirler ve üslûpları detaylı bir şekilde incelendiğinde, onların "neyi" söylediklerinin yanında "nasıl" söyledikleri de ön plana çıkartılmış olur. Bu noktada, deyişbilimin sözbilimsel ve anlambilimsel özellikleri ile klasik edebiyatın edebî sanatları arasındaki yakınlık ve benzerlik dikkat çekicidir (Özünlü, 2001, s. 19-39; Öztekin, 2010b, s. 58-59).

Biçem özellikleri divan şiirinin dilini ve edebî değerini yansıtan özelliklerindedir. Yinelemeler, öncelemeler, sapmalar, eksilteli anlatımlar ve alışılmamış bağdaştırmalar, vezinle ilgili özellikler ya da beyitleri oluşturan paralel ve simetrik söz yapılarındaki uyum ve denge, şiirin okuyucusunun zihnindeki anlam ve çağrışım alanını genişleten cinaslar, mecazlar ve teşbihler gibi 'deyiş'le (dolayısıyla deyişbilimle) ilgili bütün unsurlar, divan şiirinin birer biçem özelliğidir (Öztekin, 2010b, s. 59).

Ses yapısı, şiirin önemli özelliklerinden biridir. Şiirde ritmi yakalamak, anlamı vurgulamak, yeni çağrışımlar yaratmak ve böylelikle estetik bir güzellik sağlamak adına herhangi bir dilbilimsel öğeyi yinelemek, esasında o sözcüğün seslerini yinelemektir. Sözcüklerin aldıkları eklere, taşıdıkları dilbilimsel değerlere ve şiir içindeki konumlarına göre biçimbirimde çeşitli tekrarlar oluşur. Bu tekrarlar ön yineleme, art yineleme, koşut (paralel) yineleme, ek yinelemesi, bağlaç yinelemesi çok ekli yineleme ve ikizleme gibi terimlerle kavramsallaştırılmıştır. Divan şiirinde en çok biçimbirimsel yineleme ile karşılaşmaktadır (Öztekin, 2002, s. 83-84).

Şiirdeki dil kullanımları açısından yineleme, önceleme, koşutluk ve sapma gibi deyişbilimsel unsurların *Dârendevî Hulûsî Efendi Dîvânı*¹ üzerinde ele alınacağı bu çalışmada, bahsi geçen kuramsal özellikler beyitler eşliğinde incelenecektir.²

1. Yineleme

Ses ve ahenk şiiri oluşturan iki önemli unsurdur. Hem estetik bir güzellik oluşturmak hem de şiirsel ritmi yakalayarak anlamı vurgulama ve yeni çağrışımlar yaratma bağlamında şiirdeki herhangi bir dilbilimsel öğeyi yinelemek şairler tarafından sıkça uygulanan bir husustur. Sözcüğün yinelenmesi aslında seslerin de yinelenmesidir. Bu yönüyle ele alınan bir şiir, stilistik açıdan metinsel yönüyle incelenebildiği gibi; biçimbilgisi, sesbilgisi, sözdizimi ve anlambilim gibi farklı bakış açılarıyla da incelenebilir.

1.1. Biçimbirimsel Yinelemeler

Biçimbirimsel yinelemenin odağında sözcük vardır. Bir bütün içerisinde sözcüklerin aldıkları eklere, taşıdıkları değerlere ve şiir içindeki konumlarına göre biçimbirimde çeşitli yinelemeler oluşur. Bu yinelemeler ön yineleme, art yineleme, ek yinelemesi, ikizleme, bağlaç yinelemesi, çok ekli yineleme gibi terimlerle kavramlaştırılmıştır (Özünlü, 2011, s. 117). Genel olarak Türk şiirinde karşılaşılan biçimbirimsel yineleme örneklerine Divan şiiri özelinde de sıkça rastlanmaktadır:

a. Ek Yinelemesi

Biçimbirimsel bir yineleme türü olarak, “aynı yapım ya da çekim ekinin başka başka sözcüklerle kullanılması” (Özünlü, 2001, s. 122) olarak tanımlanan *ek yinelemesinin*, divan şiirinde kullanımı oldukça fazladır ve birçoğunun özel bir adı yoktur. Kimisi, düz yazıdaki “murassa seci”yi andırır. Diğer bir deyişle “fâsılalarda olduğu gibi, onlardan önceki kelimelerin de karşılıkları olan kelimeler ile secili ve aynı vezinde olması”na (Saraç, 2007, s. 257) benzer. Kimisi de kafiye konusu içerisinde “îtâ-yı celî” terimi ile değerlendirilir: “Arapça, Farsça ve Türkçe sözcüklerin sonuna gelen aynı görevdeki ekler uyak yapıyorsa (Dilçin, 1995b, s. 65) yani ek yinelemesi kafiyede ise buna “îtâ-yı celî” denir (Öztekin, 2010a, s. 63).

Aşağıdaki beyitlerden ilkinde aynı görevde kullanılmış belirtme ve bulunma durumu ekleri ile –In iyelik ekleri paralel bir şekilde yinelenmiştir. İkinci beyitte ise –In iyelik ekinden sonra gelen “olsaydım” kelimesinin iki dizede de tekrarlanması ilgi çekicidir. Üçüncü beyitte de mısra başı kelimelerdeki tamlamaların paralelliği göze çarpmaktadır:

¹ Ateş, Es-Seyyid Osman Hulûsî, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî* (Haz. Mehmet Akkuş/Ali Yılmaz), Nasihat Yayınları, İstanbul, 2013.

² Bu çalışmanın teşekkülünde büyük ölçüde Öztekin 2010a’dan istifade edilmiştir.

N'ideydim âlemi âlemde hayrânın olaydım yâr
 N'ideydim âdemi âdemde kurbânın olaydım yar³ (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 45)⁴
 N'ideydim yârın olsaydım n'ideydim varın olsaydım
 N'ideydim zarın olsaydım sana nâlân olaydım yâr (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 46)
 Ayıbların Settârisin mücrimlerin Gaffârisin
 Âlemlerin Hünkârisin yâ Rabbenâ va'ğfir lenâ (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 5)

b. Bağlaç Yinelemesi

“Gerek aynı türden, gerek başka türden birçok kez bağlaç kullanmak” (Özünü, 2001, s. 17) biçimbirimsel bir yineleme türü olan *bağlaç yinelemelerini* tanımlar. Bağlaç yinelemesi ile eş görevli öğeler arasında aynı bağlaç tekrarlanarak bu öğeler arasında anlamsal bir bütünlük oluşturulmak istenir.

Aşağıdaki beyitlerde arz, sema, ins, melek, tahyr, vuhuş ile cân ve dil kelimeleri arasında “u/ü”; hâl ve ruhsâr kelimeleri arasında “hem... hem”; sabır vermek ve can almak eylemleri arasında “yâ... yâ”; Mevlâ, Leylâ ve sahrâ kelimeleri arasında ise “da” bağlaçlarının yinelendiği görülmektedir:

Arz u semâ ins ü melek tayr u vuhuş suda semek
 Senden dilerler hep dilek yâ Rabbenâ va'ğfir lenâ (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 5)
 Ey cân u dil didâra bak hem hâl ü hem ruhsâra bak
 Ko gayrıyı bu kâra bak kârın meğer bir kâr ola (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 6)
 Ta'ne-i ağyâr ile cânım usandı cismîden
 Sabrını ver yâ bunun yâ cânımı al ey nigâr (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 47)
 Mevlâ da yâr-ı Mecnûn Leylâ da yâr-ı Mecnûn
 Sahrâ da yârı Mecnûn gezdikçe gam berâber (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 48)

c. Ön Yineleme

Biçimbirimsel bir yineleme türü olan *ön yineleme*, “birbiri peşi sıra gelen tümcelerın baş taraftaki sözcük ya da sözcük gruplarının yinelenmesi” (Özünü, 2001, s. 118) şeklinde tanımlanır. Divan şiirinde bu kavram, “sözün etkisini güçlendirmek amacıyla, anlamın üzerinde yoğunlaştığı sözcük ya da söz öbeklerini arka arkaya yinelemek” (Dilçin, 1995a, s. 452) şeklinde yapılan “tekrir” sanatına benzemektedir. Bir nizam dâhilinde yapılan bu tekrarlarla, şiirde lafza dönüş noktaları için kısmî bir simetri hazırlanır (Bilgegi, 1989, s. 252).

³ Bu çalışmada kullanılan örnek beyitler, (Ateş ve Akkuş, 2013)'teki yazı tercihine uyularak alıntılanmıştır.

⁴ Parantez içerisindeki rakamlar *Divan*'daki şiir ve beyit numarasını göstermektedir.

Dîvân'da bu tür kullanımlar oldukça fazladır. Aşağıdaki beyitlerde, her iki dizinin başında tekrar edilen “ey” nidâsıyla ön yineleme yapılmıştır:

Ey kâkülünün her teline bağlı bin âşık

Ey turra-i gîsûları tarrâr-ı muhabbet (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 26)

Aşağıdaki örneklerde de “senin”, “kimin” ve “o” zamirleri ile “aşkıdır” kelimelerinin iki mısra da başa alınıp tekrarlanmasıyla beytin anlamı bu kelimeler üzerine kurgulanmıştır:

Senin derdinle dâim olduğum dermânım olmuştur

Senin yâdınla kâim olduğum ihsânım olmuştur (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 62)

O sırr-ı kent-ü kenzin mahzenidir

O dürr-i sûret-i ma'na gönüldür (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 63)

Aşkıdır pâdişâh iken gedâ gedâ iken şâh iden

Aşkıdır nesi varsa âşkın târumâr ider (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 69)

Kimin âşüfte kılıp hüsnüne dîvâne yazarsın

Kimin âlüfte kılıp şem'ine pervâne yazarsın (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 148)

Hulûsî Efendi Dîvânı'nda zamirlerin yanında edat ve bağlaçların mısra başında tekrarlanmasıyla ön yinelemeler yapıldığı da görülmektedir:

Gâh muhibsin gâh habîb gâh derdli gâh tabîb

Gâh gülsün gâh andelîb nevâ-yı yâr ilesin (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 156)

Yâ ne düşmüşdür yanağından dil-i dîvâneye

Yâ ne gelmişdir ezel şem'-i ruhun pervâneye (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 256)

Gâhî çeker cefâyı gâhî sürer safâyı

Gâhî düşüp firâka sûzân olur olur yâ (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 4)

ç. Art Yineleme

“Birbiri peşi sıra gelen tümce sonundaki sözcüklerin veya sözcük gruplarının yinelenmesi” (Özünlü, 2001, s. 118) biçimbirimsel bir yineleme türü olarak *art yinelemeyi* tanımlamaktadır. Divan şiirindeki redifli kaside ve gazellerin ilk beyitlerinde böyle bir kullanım vardır (Öztekin, 2002, s. 85).

Hulûsî Efendi Dîvânı'nda da, redifin sözcük veya sözcük öbeği olduğu birli, ikili ve üçlü art yineleme örneklerine tesadüf edilmektedir. Aşağıdaki örneklerde “düşdün” ve

“olmasın” redifleriyle tekli, “olmamak olmaz” ve “yârin unutma” redifleriyle ikili, “bir cân incitmeyesin” redifiyle de üçlü art yineleme yapıldığı görülmektedir:

Ey dil bilmem neden efgâna **düşdün**

Onulmaz derd ile nâlâna **düşdün** (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 141)

Zîbâ ruhuna âşıkın yâ nice hayrân **olmasın**

Bir yüze kim yokdur nikâb yâ nice seyrân **olmasın** (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 226)

Safâ-yı hâtırım sensiz perîşân **olmamak olmaz**

Firâkı fehm eden âşıkda giryân **olmamak olmaz** (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 107)

Maksad o yârdır **yârin unutma**

Gayrı zünnârdır **yârin unutma** (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 10)

Sakın nefesine uyup **bir cân incitmeyesin**

Hüsün ü edebi koyup **bir cân incitmeyesin** (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 161)

d. İkizleme / İkileme

Divan şiirindeki ikilemeler ile benzerlik gösteren ve biçimbirimsel bir yineleme türü olan ikizleme, “tümce içinde aynı sözcüğün bağlaçla ya da bağlaçsız olarak yinelenmesi” (Özünü, 2001, s. 121) olarak tanımlanmaktadır.

Hulûsî Efendi'nin şiirlerindeki ikizleme/ikileme örnekleri şu beyitlerle örneklendirilebilir:

Yandım yandım nârına yandım

Kandım kandım ahdine kandım (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 188)

Bir nîm nigâh ile çeşm-i âhû

Hep varımı verdi fenaya **gel gel** (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 192)

Kadem-i dostu yüzün sür ağlayuban **zâr zâr**

Dost iline uçmağa zıkr ile per ü bâl ol (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 181)

Ey **katre katre** ciğer kanın nûş edip

Ey **lahza lahza** yâra arz-ı râz eden gönül (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s.178)

e. Çok Ekli Yineleme

Biçimbirimsel yineleme türlerinden biri de *çok ekli yinelemelerdir*. “Aynı kökten türemiş sözcüklerle yapılan” (Özünü, 2001, s. 121) çok ekli yinelemeler divan şiirinde de vardır. Türkçe, Arapça ve Farsçadan oluşan bir dille yazılan divan şiirinde, çok ekli yinelemeler

söz konusu olduğunda, her dilin kendi yapı özelliklerinin dikkate alınması gerekir. Mesela “aynı kökten türemiş en az iki sözcüğü bir dize ya da beyit içinde kullanmak” (Dilçin, 1995b, s. 483) şeklinde yapılan “iştikak” sanatı Arapça sözcüklerdeki üçlü köklere bağlı olarak düşünülebilir. Türkçe sondan eklemeli bir dil olduğu için Arapçadan farklı olarak, sözcük kökünün sonuna yapım ve çekim ekleri getirilmek suretiyle yeni sözcükler oluşturulur (Öztekin, 2010a, s. 67).

Hulûsî Efendi Dîvânı'ndaki Türkçe sözcükler arasında tespit edilen aşağıdaki örneklerde, “ol-”, “eyle-” ve “iste-” fiillerinin köküne çeşitli ekler getirilerek yapılmış çok ekli yinelemeler görülmektedir:

Hakka'l-yakînle Hakk yüzün seyr **eyleyip** cân sırrı ile
Seyr **eyleyen** göz seyr **olan** yüz ile seyrân **olmuşum** (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 184)

Dâim Hulûsîye meded etse o yâr-ı müstemend
Derd **olunca** bî-aded dermânı **olmuşdur** gönül (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 168)

Senden ne **isteyem** âsitânına durup ne duâ edem
İstemek bilmeyen gedâ senin **istenecek** duâ senin (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 156)

Bu kalbin hânesin pâk et misâfir gele dost sana
Musaffâ **olmayan** gönül o dildâra mekân **olmaz** (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 98)

Dîvân'daki Arapça sözcükler arasında tespit edilen “mahbûb-hûb”, “ayb-ma'yûb”, “uşşâk-ma'sûk-âşikân” gibi *iştikak* örnekleri aynı zamanda birer çok ekli yinelemedir:

Seni seyr eyleyen **mahbubu** seyr et gayrı **hûb** arama
Odur sana matlûb-ı **hûb** bir matlûb arama

...

Sana **ayb** olmuş iken gayrının **aybın** görmeklik
Gör **ayb**-ı nefsinin gayra bakıp **ma'yûb** arama (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 11)

Ser-i kuyun tavâfin **kasd** eder cân erse **maksûda**
Gedâ-yı âsitânındır ana haddince ihsân et (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 30)

Cemâlin arz kılmaz dem-be-dem **uşşâkına ma'sûk**
Ne çâre **âşikân ma'sûkdan** ref'-i hicâb ister (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 50)

f. Kıvrımlı Yineleme

Biçimbirimsel bir yineleme türü olarak *kıvrımlı yineleme* “bir tümcedeki son sözcüğün, daha sonra gelen tümcenin başında yinelenmesi” (Özünlü, 2001, s. 120) şeklinde yapılmaktadır. Bu yönüyle divan şiirindeki “iâde” sanatıyla benzeşir. Zira iâde, “bir şiir içinde her beytin son

sözcüğünü, ondan sonraki beytin ilk sözcüğü olarak kullanmak” olarak tanımlanır (Dilçin, 1995a, s. 486).

Dârendevî Hulûsî Efendi'nin bir gazelinin matla ve makta beytinde bu türden bir kıvrımlı yinelemeye tesadüf edilmektedir. “Görmek” kelimesinin geçmiş zaman biçimiyle oluşturulan redif, makta beytinin ilk mısrasında da geçerek yinelenmektedir:

Hep perişân âlemin zülf-i perişân **görmedim**

Sen gibi âlemde bir zülf-i perişân **görmedim**

...

Görmedim yârim gibi aslâ Hulûsî bir melek

Seyr kıldım her yanın bir kılca noksân **görmedim** (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 195)

Hulûsî Efendi Divânı'nda rastlanan biçimbirimsel yinelemeler birkaç örnekle sınırlanamayacak kadar çoktur. Bir beyit içerisinde birden fazla biçimbirimsel yinelemenin kullanıldığı örneklere de sıkça tesadüf edilmektedir. Bunlar şu alt başlıklarda sıralanabilir:

Ön yineleme + Art Yineleme

Divân'da yer alan aşağıdaki şiirde ön yineleme olarak “ol demde” söz öbeğinin, art yineleme olarak da “feryâd eder vakt-i seher” söz öbeğinin kullanılarak şiirsel bir ahenk oluşturulduğu görülmektedir:

Ol demde gül handân olur bülbül görüp nâlân olur

Her ehl-i dil şâdân olur **feryâd eder vakt-i seher**

Ol demde diller zâr eder dilber arz-ı dîdâr eder

Her cân özün izhâr eder **feryâd eder vakt-i seher**

Ol demde eşcâr u nebât tâze bulurlar hep hayât

Ol demde cümle mümkinât **feryâd eder vakt-i seher**

Ol demde ins ile melek raksa gelir çarh-ı felek

Hû Hû deyü suda semek **feryâd eder vakt-i seher** (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 51)

Ön Yineleme + Ek Yinelemesi

Şu örnek beyitte “her” sözcüğü mısra başlarında yinelenirken “ile” edatı ek yinelemesi şeklinde kullanılmıştır:

Her çeşm tarâvetiyle incilâ bahş eyleyüp

Her hüsn zerâfetiyle hûb nigâr eder (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 69)

Ön Yineleme + Ek Yinelemesi + Bağlaç Yinelemesi

Aşağıdaki örneklerde “o bir” ve “bir” sözcükleri mısra başlarında yinelenirken “dır” ve “er” ek olarak, “kim” ve “ü” ise bağlaç olarak yinelenmiştir:

O bir hüsn ile ândır **kim** görünür hüsn ü ânında

O bir aşk ile cândır **kim** demin ferdâsıdır gönlüm (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 198)

Bir şehre erer **ki** yolun şehir **ü** diyâr unutulur

Bir bahre dalar **ki** gönül ka’r u kenâr unutulur (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 114)

Ön Yineleme + Ek Yinelemesi + Art Yineleme

Divân’dan seçilen şu örneklerde ise “gâh” sözcüğü mısra başlarında yinelenirken “üzüsün ve “ip” ek yinelemesi, “yâr ilesin” sözcükleri ise art yineleme durumundadır:

Gâh dilberin yüzüsün gâh özü gâh sözsün

Gâh gören gözüsün likâ-yı yâr ilesin

...

Gâh cûş edip seyl gibi gâh açılıp gül gibi

Gâh çiğnenip yol gibi fenâ-yı yâr ilesin (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 156)

1.2. Anlambilimsel Yinelemeler

Anlama dayalı çeşitli yapılar üzerinden ilerler. Anlambilimsel yinelemelerden biri de *çift anlamlı yinelemeler*dir. Bu tür yinelemeler “birbirinin peşi sıra gelen iki tümcede ya da aynı bölükte art arda gelen iki tümcede, bir sözcüğün iki ayrı anlamda kullanılması” (Özünlü, 2001, s. 124) olarak tanımlanır. Divan şiirinde “bir defa zikredilen bir lafzı, ikinci defa ilk kullanıldığı anlamdan farklı bir anlamda kullanmak olarak” (Muallim Naci, 1996, s. 135) tanımlanan ve anlamla ilgili sanatlardan biri olan “müşâkale”, çift anlamlı yineleme türü ile uyuşur.

Hulûsî Efendi Dîvânı’nda birer müşâkale türü olan çift anlamlı yinelemeler şunlardır:

Irz u ârından cân u **varım** ver verirlerse **varıp**

Sâkî-i meyhânededen hepsine tek bir bâde al (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 167)

Anlayıgel râzımı bil özünü

Sen **bilesin** kendini sen **bile** sen (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 230)

1.3. Sesbilgisel Yinelemeler

Sesbilgisel yinelemeler, uyaklar ile uyakların ses özellikleri üzerinde duran ve ses tekrarlarına dayanan olan yinelemelerdir. Dil ve yazın, birbiriyle etkileşimde bulunduğu

uyaklar da her dilin kendi yazınının özelliklerine göre ele alınmıştır. Genellikle sözcük ve eklerin son heceleri arasındaki benzerlik ise uyakların en önemli özelliğidir (Özünü, 2001, s. 116). Ses bilimsel yinelemeler, klasik şiirdeki cinaslı uyaklar ile yakınlık göstermektedir.

Divan şiirinde en az iki dize sonunda anlamca ayrı, sesçe birbirine uyan iki sözcük arasındaki ses benzerliği (Dilçin, 1995b, s. 59) olarak tanımlanan uyağın çeşitlerinden biri de cinaslı uyaktır. Cinastanın çeşitlerinden biri olan *cinastı tam* söylenişleri ve yazılışları bir, anlamları ayrı iki sözcükle yapılırken; *cinastı mefruk* cinaslı sözlerden biri, iki ayrı sözcük olan cinastır (Dilçin, 1995a, s. 467-469).

Hulûsî Efendi Dîvânı'nda rastlanan, sesbilgisel yineleme örneği olarak cinastı mefruk ve cinastı tam özelliği gösteren beyitler şöyle örneklendirilebilir:

a. Cinastı tam

Evet yârin saçı sünbül yanağı **güldü** görmüştüm

Bu ta'biri ana arz eyledim de **güldü** görmüştüm (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 211)

b. Cinastı mefruk

Dedim gönül nizâr-ı intizârın **yâra mı yâra mı**

Dedi amân açma sorup da **yâremi yâremi** (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 296)

Sorma gönül derdimizi **yârelidir yârelidir**

Eyleyici ana devâ yâr **elidir yâr elidir** (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 378)

1.4. Metinsel Yinelemeler

Nakaratlar (kavuştak) şiirlerdeki birer *metinsel yineleme* örnekleridir. Nakaratların, sözcük öbeklerinden başlayarak tümce yinelemesine, bölüm yinelemesine kadar uzadığı görülür. Böylelikle bir metnin bir parçası ya da bütünü nakaratlarla yinelenmiş olur (Özünü, 2001, s. 196). Divan şiirinde musammatlar bendlerle yazılan nazım biçimlerinden olup musammatların içindeki bazı 'mütekerrir' formlar metinsel yineleme kavramını karşılar (Öztekin, 2010a, s. 72). Mütekerrir murabada "birinci bendin dördüncü dizesi, öteki bendlerin dördüncü dizesi olarak yinelenir ve böylece bir nakarat meydana getirilir" (Dilçi, 1995a, s. 212).

Hulûsî Efendi Dîvânı'nda "murabba-ı mütekerrir" formunda yazılmış bir musammata tesadüf edilir ki bu şiir aynı zamanda bir metinsel yineleme örneğidir:

Melâhat mülkünün şeh-i hûbânı

Mürüvvet kânsın cânım efendim

Âfitâb-ı hüsnün tutdu cihânı

Mürüvvet kânsın cânım efendim

Garîb bir bendenim hâk-i râhında
 Devr itsin her demim hoş penâhında
 Sâye-i lutfunda izz ü câhında
Mürüvvet kânısın cânım efendim

...

Hulûsî nâgehân ol şehensâhın
 Erip dergâhına bu âh u vâhın
 Bendesi desinler Karîbu'llâhın

Mürüvvet kânısın cânım efendim (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 213)

2. Koşutluk

Kurgu ve yapı taslaklarından biri olan *koşutluk*, şiirdeki dil kullanımları açısından dikkat çeken bir uygulamadır. Metnin kolay hatırlanmasını sağladığı gibi, şiire yalınlık da katar. Divan şiirinde hem sentaks hem de semantik aynılığı yakalamış birçok paralelizm örneği vardır. “Dizelerdeki sözcükleri sayı, ölçü ve uyak bakımından birbirine denk getirmek” (Dilçin, 1995a, s. 488) olarak tanımlanan “târsî” sanatı ile kavramsal bir benzerlik gösteren bu koşutluklar, klasik şiirin “murassa” örneklerindedir (Öztekin, 2010a, s. 74).

Hulûsî Efendi Dîvânı'nda tespit edilen aşağıdaki beyitler, tarsî özelliği taşıyan yapılarla kurulmuş koşutluklara sahiptir:

N'ideydim âlemi âlemde hayrânın olaydım yâr

N'ideydim âdemi âdemde kurbânın olaydım yâr (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 45)

Senin derdinle dâim olduğum dermânım olmuşdur

Senin yâdınla kâim olduğum ihsânım olmuşdur (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 62)

Aceb ne aşk ne zincîr-i cünun

Aceb ne akl ne üslûb-ı fûnûn (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 222)

Bir şehre erer ki yolun şehri ü diyâr unutulur

Bir bahre dalar ki gönül ka'r u kenâr unutulur (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 82)

Kimin âşüfte kılıp hüsnüne dîvâne yazarsın

Kimin âlüfte kılıp şem'ine pervâne yazarsın (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 148)

3. Önceleme

Deyişbilimdeki kurgu ve yapı taslakları arasında çok önemli bir yeri olan *öncelemeler*, “tümcede ve anlatımda herhangi bir dil ögesinin olağan yerinden daha önce bir yerde

kullanılmasıyla yapılır ya da bir metin içindeki anlatımda hemen her yerde öncelenen ögeye önem verilerek elde edilir (Özünü, 2001, s. 74). Şiir dilinin diğer kullanımlarının da ortaya çıkmasını sağlaması açısından, bir anlatım biçimi olarak yinelemelerle beraber öncelemeler de önemlidir. Şiirsel yapının kurulması ve şiirsel dilin oluşmasında devriklemeler yani öncelemeler söz mimarlığı mahiyetindedir. Divan şiirinde bir beytin ya da mısranın hangi sözle başlayacağı dilbilimsel kurallara göre değil şiir sanatının kendine özgü kurallarına göre belirlenir. Bu bağlamda divan şairleri öncelemeleri yeni ve özgün olma amacıyla kendi ölçütlerine göre seçtikleri kelimeleri, sanat ve üsluplarıyla birleştirerek uygularlar.

3.1. Sözdizimsel Öncelemeler

Sözdizimsel öncelemeler yazın dilinde genellikle devrikleme biçiminde görülür. Bu tür tümcelerde sözcüklerin sıralaması tümcelerin yüzeysel yapıları dikkate alınarak incelenir (Özünü, 2001, s. 98). Şiir dilinde sözdizimsel öncelemeler ise cümlenin her ögesinde olabildiği gibi, devrikleme ve eksiltme biçiminde de görülebilir (Öztekin, 2001, s. 75).

Hulûsî Efendi'nin şiirlerinde yüklem, belirtili nesne ve ulaç gibi pek çok sözdizimsel önceleme örneğine rastlanmaktadır. Bu örnekleri şu başlıklar altında sıralamak mümkündür:

a. Yüklem Öncelemesi Yoluyla Devrikleme

Aşağıdaki beyitlerde Hulûsî Efendi yüklemi mısraların başına almak suretiyle yüklem öncelemesi yaparak vurguyu yüklem üzerinden yapmıştır:

Utandırma yarın dergâhına vardıkda aczimle

Edeyim nusretinle kıldığım ahde vefâ yâ Rab (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 20)

Açıldı yine ol gül-i gülzâr-ı muhabbet

Saçıldı yine lü'lü-i şehvâr-ı muhabbet (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 27)

Kaldı hicrân-ı belâ deştinde bu ma'sûmların

Çekdiler ihvân-ı yârânın sözünden nice bâr (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 47)

Eytdim ki nigâhın nereye câna mı dilber

Eytdi nazarım cânın ile kalb-i sanavber (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 45)

Aşkdır deryâyâ salan nehr eyleyip katreyi

Aşkdır deryâyı cûşa getirip buhâr eder (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 70)

b. Belirtili Nesne Öncelemesi

Aşağıdaki örneklerde vurgu, belirtili nesnelerin mısra başında öncelenmesi suretiyle yapılmıştır:

Safâ-yı aşkız âlemde dil-i sâfî safâ bulmaz

Safâ-yı aşkı kim bulmazsa dil derde devâ bulmaz (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 104)

Sehâb-ı zülfünü ref' eyle hüsnün âfitâbın aç

Safâ-yı hüsnüne bu jeng-i âhımdan keder gelmez (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 106)

Tâlibâ gel gir şu bezm ile müdâm ol bir nefes

Dilberi gör kâm alıp her emre râm ol bir nefes (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 116)

Bir şem'i doğurdu âsumân-ı aşk

Müsteğrak-ı nûr oldu cihân-ı aşk (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 132)

c. Ulaç Öncelemesi

Ulaçların mısra başına alınarak yapıldığı öncelemeler şöyle örneklendirilebilir:

Düşüp ayakdan şol mest misâli

Bî-âr u ırz u bî-cân olaydın (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 141)

Yüz açıp aklın alan sensin yine uşşâkının

Kim sana hayrân olur sen sana hayrân etmesen (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 147)

Gönlüm seyl-âbı aşkın bir âsiyâbı olsa

Döndükçe devre gele devrânı ehl-i derdin (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 153)

Şaşırp nâlemi cevrin ile ney mey derken

Leb-i gül-fâmına al kanımı câm etdi saçın (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 160)

ç. “Ey” Nidâsının Öncelenmesi

Dîvân'dan seçilen şu örneklerde “ey” nidâsının mısra başlarında öncelendiği görülmektedir:

Ey şehriyâr-ı aşka niyâz eden gönül

Ey kıssa-i aşkı dirâz eden gönül (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 178)

Ey dem-â-dem şevk-i vasl-ı yâra ârzû-mend olup

Subh u şâm efkârı gam etvârı hem esrârı gam (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 193)

Ey kerâmetlü yüzün envâr-ı vech-i Zü'l-Celâl

Ey saâdetlü gözün hüsnüdür sihr-i helâl (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 166)

Ey kevkeb-i hidâyet ey hürde-bîn nigârım

Ey mazhar-ı mürüvvet rahm eyle men gedaya (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 267)

d. “Yine” Belirtecinin Öncelenmesi

Bir yineleme belirteci olan “yine” sözcüğünün mısra başına alarak öncelendiği beyitlerden birkaçı şöyle sıralanabilir:

Yine esrârını senden sana izhâr eden sensin

Anı gâfil ne bilsin zâhiri pinhandır aşkından (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 218)

Yine durmaz oldu hûn-âb-ı çeşmim

Hemân benzer artık kesilmez pınara (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 265)

Yine gamzeler açdı dilde şerâyih

Göründü dilin derdi andan sarâyih (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 36)

Yine firkat dolu bir âteş-i sûzân oldum

Yine mihnet yolu hâtırla perîşân oldum (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 204)

e. “O/OI” Gösterme Sifatının Öncelenmesi

Dârendevî Hulûsî Efendi Dîvânı’nda gösterme sıfatlarının öncelenmesine de rastlanmaktadır. Bu durum, “o/oi” gösterme sıfatının mısra başına alınarak yinlendiği beyitlerle şöyle örneklendirilebilir:

Ko dâr-ı fenâyı bunda râh-ı mülk-i bekâyı tut

O mülke varmağa dâmen-i ehl-i Hudâyı tut (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 24)

Visâl-i yâra ermek devletidir çünkü uşşâkım

O devletden nasîb ister isen cân ile serden geç (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 34)

Rûhü’l-Kudüsdür nefha-i tekrîm olsan Îsâ-demin

OI dem ki mürde dillere cânıdır ser-â-pâ sevdiğim (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 208)

Kangı dilden şevk ile hubb eylese cânıdan zuhûr

OI zuhurun şu’le-i berkini değmez dü cihân (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 231)

3.2. Anlam Öncelemeleri

Sesten başlayıp anlama kadar uzanan tüm dil dizgesinde anlam olayları, yalnızca dil öğeleri arasında geleneksel anlam boyutlarıyla değil bu olayların yapıtaki diğer dil kullanımlarıyla da ilgilidir (Özünlü, 2001, s. 104). Şiir dilini günlük konuşma dilinden ayıran özellikler, öncelemenin şiir dilinde daha çok kullanılmasından kaynaklanır. Şiirde ses ya da

anlamla ilgili olarak etki sağlayan ögelerin kimi zaman biri kimi zaman birkaçı birden öncelenebilir (Aksan, 1995, s. 45-46). Bu kullanımlardan biri olan *anlam öncelemeleri*; stilistik bakımdan benzetme, eğretilme ve düz değişmece ile beraber anlamla ilgili söz sanatlarının imkânlarından faydalanır. Divan şiiri bağlamında ele alındığında anlam öncelemeleri açısından teşbih ve mecaz başta olmak üzere söz sanatlarının varlığı daha da önem kazanır (Öztek, 2010a, s. 83).

Hulûsî Efendi Dîvânı'nda tespit edilebilen anlam öncelemeleri şöyle sıralanabilir:

a. Benzetme / Teşbih

Edebî eserlerde soyut kavramlar bir benzetme yönü bulunarak somut kavramlara benzetilir. Böylece kastedilen mananın okuyucu zihninde daha kolay kavranması sağlanmış olur. “Benzerlik bakımından güçsüz olanı nitelikçe daha üstün olana benzetme” (Dilçin, 1995a, s. 405) şeklinde tanımlanan teşbih ise benzetmenin divan şiirindeki karşılığıdır.

Hulûsî Efendi'nin aşağıdaki şiirlerinde, benzeyen ve benzetilen öncelenmiş; ilk beyitte “gibi” edatı kullanılırken ikinci ve üçüncü beyitte sırasıyla Farsça “tek” ve “veş” edatları kullanılmıştır:

Göz görmedi ey sevdiğim âlemde sen meh-rû gibi

Aklımı aldın gönlümü saldın ayağa su **gibi** (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 293)

Nicedir hâlini bir bir ayân eyle gedâsına

Sorar üftâde dil bülbül **tek** o gülzârı gördün mü (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 292)

Hulûsî ayrı düştü bülbül-**veş** şu gülistândan

Murâdı vasl iken tağyîr-i hâl-i infisâl oldu (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 293)

b. Uz Benzetme / Teşbih-i Belîğ

“Yalnız benzetilen ve benzetmelik ögeleriyle yapılan, benzetme yönü ve edatı söylenmeyen benzetme (Dilçin, 1995a, s. 409) olarak tanımlanan teşbih-i belîğde benzetilen iki unsurun hangi açıdan benzetildiği hemen anlaşılabilir, okuyucuya bırakılır.

Dîvân'dan seçilen şu beyitlerde geçen “âyine-i dîdâr” (yüzün aynası), “vâdî-i elem” (elem meydanı) ve “tabîb-i çâre-sâz” (çare veren tabib) ifadeleri, anlamın öncelendiği birer teşbih-i belîğ özelliği göstermektedir:

İki cihânın mebdei bir kalb içinde gizlidir

Âyine-i dîdâr olur âşıkların gönülleri (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 297)

Nazar kıl sence var mı âlem içre olmadık fâni

Bu **vâdî-i elem**den kurtulan dâim gider gelmez (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 106)

Kime arz-ı hâl edem sen var iken ey serv-i nâz

Çâresiz derd-i dile sensin **tabîb-i çâre-sâz** (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 108)

c. Eğretileme / Deyim Aktarması / İstiare

Eğretileme “birbirine benzememesine karşın gene de ortak bazı yönleri bulunan iki şeyin, birbirini andıracak biçimde karşılaştırılması” (Özünü, 2001, s. 259) demek olup divan şiirinde “bir şeyi kendi adının dışında, türlü yönlerden benzediği başka bir şeyin adı ile anma” olarak tanımlanan istiare ile benzerlik gösterir. Yalnızca benzetilenin söylendiği “açık istiare” ile benzetilenin söylenmeyip onun bir özellik ile ima edildiği “kapalı istiare” olmak üzere istiarenin iki çeşidi vardır (Dilçin, 1995b, s. 412). Divan şiirinde şairler mazmun oluştururken çoğu zaman istiareye başvururlar.

Hulûsî Efendi Dîvânı’ndan seçilen aşağıdaki örnek beyitlerde, açık istiare ile sevgili yerine “tabîb-i hâzık”, “şehvâr” ve “gül-i ter” ifadeleri kullanılarak anlam öncelenmesi yapılmıştır:

Tabîb-i hâzık bul yâreni arz eyle teslim ol

Anı tîmâr eder ne vech ile dermâna lâyıksa (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 267)

Etmişim bezl bu cânı ol **şâhvâr**ın yoluna

Andan özge olmasın fânîde dildârım benim (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 188)

O **gül-i tere** meyl etdi bu murg-ı gönül dostlar

Bülbül gibi güzlâra erse n'ola efgânım (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 192)

Dîvân’da tesadüf edilen aşağıdaki beyitte ise *sevgili* açık istiare ile *gül-i handan*’a benzetilirken *âşık* ise *bülbül-i âşüfteye* benzetilirken yine anlam öncelenmektedir:

Bülbül-i âşüfte miyim sen **gül-i handâna** göre

Bilmem aceb beste miyim kâkül-i reyhâna göre (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 250)

d. Kişileştirme/Teşhis

Canlı varlıklardan insanın bir özelliği, biçimi ya da hareketinin öncelenen öge (Özünü, 2001, s. 107) olduğu *kişileştirme*, divan şiirinde insan dışındaki canlı veya cansız varlıkları insana ait özelliklerle niteleme (Dilçin, 1995b, s. 419) sanatı olan *teşhis* ile benzerlik gösterir.

Dârendevî Hulûsî Efendi Dîvânı’ndan seçilen şu beyitlerde arz ve semanın, insan ve meleğin, kuşların ve vahşilerin dilek dilemeleri, bülbülün ağlaması, gülün yakasını yırtması, bülbülün hayran olması, anlamın öncelendiği birer kişileştirme/teşhis özelliği gösterir:

Arz u semâ ins ü melek tayr u vuhûş suda semek
 Senden dilerler hep dilek yâ Rabbenâ va'ğfir lenâ (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 5)

Bülbül eyler nâle vü zâr gülizârından cüda
 Gül de çâk etmiş girîbânın nigârından cüdâ (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 8)

Gönlümün hâlin görüp hayrân olurdu andelîb
 Şem'i bezm-i vaslîna pervâne sûzân etmesen (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 147)

f. Karşıtlam / Tezat

“Dilbilgisel ağırlıkları birbirine benzer ama anlam bakımından birbirine ters iki sözcük, sözcük öbeği ya da tümce” (Özünü, 2001, s. 258) olarak tanımlanan *karşıtlam*, divan şiirinde “iki düşünce, duygu ve hayal arasında birbirine karşıt olan nitelikleri bir arada söyleme” (Dilçin, 1995b, s. 449) şeklinde bilinen tezat sanatıyla eşdeğerdir. Tezat (karşıtlam) ile zıt anlamlı kelimeler kullanılarak şiirde bir anlam bütünlüğü sağlanmaya çalışılır.

Hulûsî Efendi'nin manzumelerinden seçilen şu örnek beyitlerde “memât-hayât”, “arş-kürs”, “yokluk-varlık”, “hicr-vasl” ve “zahir etme-saklama” ifadeleri, anlamın karşıtlam/tezat yoluyla öncelendiği bir özellik göstermektedir:

Ölmeden öndin bul **memât** hayy ol içip âb-ı **hayât**
 Hem ol ki mahv-ı mahz-ı zât cân vâkıf-ı esrâr ola (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 6)

Başı **Arş**'a ayağı **Kürs**'e değer
 Kişinin olsa envâr-ı muhabbet (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 29)

Bir **yokluk** ile girsen erer **varlığı** Hakk'ın
 Her şey yok olup zâhir olur a'zam-ı sohbet (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 26)

Gönül yârın visâlinde meğer kat'-ı ümîd olmaz
 Düşürdü **hicrine** ümîdi kim **vasl**ına yâr eyler (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 73)

Zâhir etsem nâle-i efgânımı yârânıma
Saklasam derd-i dil-i giryânımı cânânıma (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 407)

g. Abartma / Mübalağa

Divan şiirinde “bir şeyi ya olmayacağı biçimde anlatmak ya da olduğundan pek çok veya pek az göstermek” (Dilçin, 1995b, s. 447) olarak tanımlanan *mübalağa* sanatı, deyişbilimde bir ögenin ya da özelliklerinin gereğinden fazla öncelenmesi (Özünü, 2001, s. 111) olan abartma ile benzerdir.

Ciğeri yanmışların ah ateşinin arşa yetişmesi, sevgilinin yanağının mumuyla dünyayı aydınlatması Hulûsî Efendi'nin mübalağa ile söylediği ve dolayısıyla deyişbilime göre anlam öncesinin yapıldığı beyitlerdendir:

Yandır oda cân u teni tâ kim erişe aslına

Ahı odu arşa erer ciğerleri yanıkların (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 150)

Yine şem'-i ruhuyla âlemi kıldı rûşen

Yine pervâne-sıfât vechine devrân oldum (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 204)

f. Sözbilimsel Soru / İstifham

Divan şiirinde anlamla ilgili sanatlardan biri olan *istifham*, sorulan şeye yanıt verme amacı gitmeden soru ifadeleriyle anlamı güçlendirmek (Dilçin, 1995b, s. 456) için yapılır. Bu yönüyle deyişbilimdeki *sözbilimsel soru* ile benzerlik gösterir. Zira deyişbilimde sözbilimsel soru, bir yanıt alma amacıyla değil de söylenenin doğruluğuna inandırma veya bir şeyin beğenilmeyişinin kesinliğini ifade için soru tümcesi kullanılmasıdır (Özünü, 2001, s. 260).

Hulûsî Efendi, aşağıdaki örneklerde “neden”, “nasıl”, “kangı” ve “ne” soru sözcükleri ile “mI” soru ekini kullanarak istifham sanatına başvurmuştur:

Mihnetleri çekdim dil-i gülşen şeref etdim

Bülbül gelip ol bâğda **neden** zâr-ı fer etmez (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 97)

Nedir bu hikmeti bilmem ki yarayı ne hâl oldu

Bu derdim gün-be-gün artıp işim âh u melâl oldu (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 293)

Dedim gönül sen **kangı** Leylâ zülfünün Mecnûn'usun

Dedi **aceb** Mecnûn da ben gibi âvâre **mi** âvâre **mi** (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 297)

4. Sapma

Bir yazın türü olarak şiirde ölçü, dizem ve uyak gibi kimi gerekçelerle şiirin olağan dil kullanımları dışına çıkılabilir. Böylece şair dilin kurallarına karşı çıkarak kendince yaptığı dilbilgisel olaylarla, şiirin yapı ve kurgusunda değişiklikler yapar. Şairin dil kullanımında oynadığı bu oyun deyişbilimsel olarak *sapma* olarak nitelenir. Pek çok çeşidi vardır ki bunlardan biri sesbilimsel sapmadır (Özünü, 2001, s. 78-80).

Aruz ölçüsü divan şairlerinin şiirini uzun veya kısa, kapalı veya açık olarak hece ve ses bakımından uydurmak zorunda oldukları bir yapıdır. Aruz ölçüsüne bağlı olarak, açık ve kapalı sesleri kalıba uydurmak için şiir içerisindeki bir sözcüğün ünlüsü düşürülerek ardından gelen sözcüğün ünlüyle başlayan ilk harfine bağlandığı görülür. “Ne” soru sözcüğünün kullanımında

karşılaşılan bu durum, *Hulûsî Efendi Dîvânı*'nda “ne” soru sözcüğünün kullanımında karşılaşılan bu durum, deyişbilime göre sesbilimsel sapmaya örnek gösterilebilir:

At varlığı varı **n'iden** ko ârını ân **n'iden**

Bul yârı ağyarı **n'iden** her dem enîsin yâr ola (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 6)

Gâh gül vechini seyr ile gülerdin gül tek

Gâh bülbül gibi feryada gelirdin **n'oldu** sana (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 17)

N'ideydim şânına lâyık Hulûsî'n olmasa âşık

N'ideydim olmayı ayık sana mestân olaydım yâr (Akkuş ve Yılmaz, 2013, s. 46)

Sonuç

Öteden beri tek yönlü bakış açısıyla genellikle anlam yönünün incelenmesi, divan şiirlerinin şekil ve yapı yönünü eksik bırakmıştır. Divan şairlerin yazdıkları manzumeler ve üslupları deyişbilimsel açıdan detaylı bir şekilde incelendiğinde, onların “ne söylediklerinin” yanında göz ardı edilen “nasıl söyledikleri” de ön plana çıkartılmış olur. Bu noktada deyişbilimin sözbilimsel ve anlambilimsel özellikleri ile klasik edebiyatın edebî sanatları arasında yakınlık ve benzerlik göze çarpar. Deyişbilimdeki ön yinelemenin divan şiirinde “tekrîr”; art yinelemenin “redif”; ek yinelemenin kafiyede ise “îtâ-yı celî” ile benzeştiği görülür. Bunun yanında ikizlemenin “ikileme”; çok ekli yinelemenin Türkçedeki yapım ve çekim ekleriyle birlikte Arapçadaki “iştikak”; kıvrımlı yinelemenin “iâde”; koşutluğun ise divan şiirinde kullanılan “tarsî” sanatıyla olan yakınlıkları dikkat çekicidir.

Deyişbilimsel çözümleme ışığında okunduğunda *Dârendevî Hulûsî Efendi Dîvânı*, okuyucuya kurgu ve yapı taslakları konusunda oldukça zengin bir malzeme sunmaktadır. Yinelemeler konusunda biçimbirimsel yinelemelerin, öncelemeler konusunda da sözdizimsel öncelemelerin özellikle de gazel nazım şekliyle yazılan manzumelerde genişçe yer tuttuğu görülmektedir. Deyişbilimsel açıdan *Hulûsî Efendi Dîvânı*'nın incelendiği bu çalışma ile deyişbilim ve divan şiirinin isimleri farklı olsa da benzer özellikler taşıyan terimlerini yan yana görme imkânı bulunmuştur.

Kaynaklar

Aksan, D. (1995). *Şiir dili ve Türk şiir dili*. Ankara: Engin Yayınevi.

Akkuş, M. ve Yılmaz, A. (hızl) (2013). *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*. İstanbul: Nasihat Yayınları.

Bilgegil, M. K. (1989). *Edebiyat bilgi ve teorileri*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Dilçin, C. (1995a). *Örneklerle şiir bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dilçin, C. (1995b). Fuzuli'nin şiirlerinde ikilemelerin oluşturduğu ses, söz ve anlam düzeni, *Journal Of Turkish Studies (In Memoriam Abdülbaki Gölpınarlı)*. 19/1, 157-202.

- Saraç, M. A. Yekta (hızl) (1996). *Muallim Nâcî. Edebiyat terimleri istilâhat-ı edebiyeye*. İstanbul: Risale Basın-Yayın.
- Öztekin, Ö. (2001). Divan şiirinde deyişbilime ait bir yapı ölçütü olarak biçimbirimsel yinelemeler, *21. Yüzyıla Girerken Yazında Dil Kullanımları (Alışkanlıklar-Yenilikler-Aykırılıklar-Sapmalar) I. Dil, Yazın Deyişbilim Sempozyumu Bildirileri*. Denizli, 25-36.
- Öztekin, Ö. (2002). Divan şiiri ile deyişbilim arasında yapısal bir köprü: Fuzûlî ve Bâkî divanlarında yer alan biçimbirimsel yinelemeler, *Türkbilig (Türkoloji Araştırmaları)*. 3, 88-105.
- Öztekin, Ö. (2010a). *Çelebizâde Âsım divânı*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Öztekin, Ö. (2010b). Deyişbilimsel bir paralel yineleme unsuru olarak divan şiirinde redd-i matla, *Turkish Studies*. 5/4, 584-609.
- Özünü, Ü. (2001). *Edebiyatta dil kullanımları*. İstanbul: Multilingual.

Extended Abstract

The word, which is the material of literary works, provides the possibility to express the meaning in more than one way. Hence, the meaning as well as the word is intended to reach the mind. In poetry, which is a kind of literary work, the choice and sequence of words are presented to the reader by the styles of poets. In this context, the divan poets also try to bring the meaning in their imagination into words with an aesthetic language without leaving the originality. This situation needs to address the subjectivity in formal discourse while examining divan poems. However, from a one-way point of view, the examination of the meaning aspect generally has led to ignoring the form and structure of divan poems. When the poems written by divan poets and their styles are examined in terms of phraseology in detail, "how they tell" is highlighted. At this point, the similarity and closeness between the two different disciplines namely the lexical and semantic characteristics of phraseology and the literary arts of the classical literature draw attention. It is also seen that some fictional iterations in divan poetry correspond to the morphological iterations in phraseology. In this study, the poems in the Dârendevî Hulusî Efendi's Dîvân, one of the twentieth century divan poets, will be examined in terms of phraseology

The study of linguistics, which examines the literary past and explores the use of language in literary works, began for the first time in the field of "Lexicology" (Rethoric) in the west as a science. Four elements are taken into consideration when determining literacy value of literary works by means of descriptive analysis. These include parallelism and repetition in terms of fiction and the use of language; meaning and emotion in terms of prioritization and deviation. Divan poetry is based on the science of Belâgat, which requires to express the word correctly, clearly and in accordance with the necessity of the state. In this respect, the meaning can be obtained by means of verbal expression of meaning in more than one way, meaning chooses the most appropriate one among these plurality. The sound in the address is expected to be perceived with meaning and reach the addressee's mind. Thus, the effect of a literary work on the reader is intended to be at the highest level. When the poems and styles written by Divan poets for this purpose are examined in detail, what they say as well as how they say is brought to the fore. At this point, the similarities and similarities between the linguistic and semantic features of the lexicography and the literary arts of classical literature are remarkable.

Sound structure is one of the important features of poetry. To repeat any linguistic element in a poem in order to capture the rhythm in the poem, to emphasize the meaning, to create new associations and thus to provide an aesthetic beauty is in fact to repeat the sounds of that word. Various repetitions occur in morphology according to the affixes words take, the linguistic values they have, and their positions in poetry. These repetitions are conceptualized as terms such as pre-iteration, post-iteration, parallel (parallel) iteration, attachment iteration, conjugate iteration, multi-attachment iteration, and mirroring. In Divan poetry, morphological iteration is encountered the most (Öztekin, 2002, s. 83-84). Rhetorical tricks such as iteration, prioritization, parallelism and deviation, which change the language structures of poets, are evaluated within the fiction and structure drafts as a method of expression that affects the meaning areas in poetry. While iteration and parallelism present data related to language usage; prioritization and deviation, make determinations about the meaning (Özünlü, 2001, s. 30-31, 74). In this respect, *Dîvân of Dârendevî Hulusî Efendi*, one of the divan poets of the 20th century will be

discussed. The fiction and structure sketches found in the work, such as iteration, prioritization, parallelism and deviation will be searched by exemplifying with their theoretical features.

When the verses and styles written by Divan poets are examined in detail, not only “what they say” but also “how they say”, which is generally ignored, comes to the fore. At this point, similarity and closeness between the lexical and semantic features of idiology and the literary arts of Classical literature are striking. When read in the light of idiological analysis, *Hulûsî Efendi Divânı* provides the reader with a rich material about fiction and building drafts. It is seen that morphological iterations and syntactic prioritizations occupy a wide place in the *Divân*. In this respect, while examining *Hulûsî Efendi Divânı*, it is possible to see the terms of idiology and divan poetry, which have different names but similar features, side by side. From this point of view, the pre-iteration in idiology is similar with the “tekrîr” in divan poetry while the “post-iteration is similar with the “redif” and the attachment iteration appears to resemble the “îta-yı celî” in rhyme. In addition, mirroring is close to “ikileme”, multi-attachment iteration is close to “iştikak” in Arabic, curved iteration is connected to “îade” and parallelism is similar to the art “tarsî” used in Divan poetry.